

GEOGRAFIA REGIONALNA I JEJ ZNACZENIE DLA ISTOTY GEOGRAFII*

Problem znaczenia geografii regionalnej dla teoretycznych podstaw całej geografii, dla jej istoty i sensu jako nauki jest ważny, o czym świadczy trwająca już od wielu dziesiątków lat dyskusja związana z pretorią regionalną i jej rolą w rozwoju myśli geograficznej. Pokłosem tej dyskusji są liczne publikacje dotyczące samej geografii regionalnej, jej identyfikacji przedmiotowej i metodologicznej, znaczenia edukacyjnego, a zwłaszcza kojarzonego z nią pojęcia regionu (patrz np. Lencewicz, 1958; Janiszewski, 1959; Dziewoński, 1960, 1967; Wróbel, 1967; Domański, 1969, Kondracki, 1967; Czyż, 1971; Kiełczewska-Zalewska, 1979; Łoboda, 1978; Kantowicz, Skotnicki, 1983; Wilczyński, 1988; Rykiel, 1991, 2001, 2004; Koter, Suliborski, 1994; Chojnicki, 1996, 1997; Suliborski, 2003; Runge, 2004; Lisowski, 2005 i in.). Ta obszerna literatura godna jest odrębnego opracowania, które przerasta postawione cele artykułu. W związku z tym w tekście skupiono się jedynie na czterech postawionych tezach, które wydają się ważne z punktu widzenia tematu, a zatem wymagają pogłębionej refleksji teoretycznej.

I. Geografia regionalna stanowiła jedną z dwóch podstawowych idei geografii jako dziedziny wiedzy o zróżnicowaniu przestrzennym Ziemi. Idea ta decydowała o tym, że geografia była i jest postrzegana przede wszystkim jako nauka dostarczająca zintegrowanej wiedzy o różnych obszarach Ziemi.

Geneza koncepcji regionalnej sięga starożytności, początku geografii, która powstawała jako dziedzina wiedzy z jednej strony powołana do opisów określonych fragmentów Ziemi, co utożsamiało geografę z chorografią (Strabon), z drugiej jako nauka zajmująca się zjawiskami i procesami odnoszącymi się do Ziemi jako całości – geografia (Erastotenes).

* Praca została wydana w 2006 r. w monografii *Geografia regionalna jako przedmiot badań i nauczania* (red. A. Kostrzewski), Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 15–27.

Tę geograficzną dualność interpretacyjną Ziemi po raz pierwszy jednoznacznie wyraził Ptolemeusz, rozróżniając badania odnoszące się do poszczególnych fragmentów Ziemi i nazywając je chorografią, od badań opisujących zasady i prawidłowości zjawisk dotyczących całej Ziemi, którymi miała zajmować się geografia (Nowakowski, 1934). Później zarówno chorografia, jak i Ptolemeuszowska geografia, określone zostały jedną nazwą Geografia.

Podział Ptolemeusza był pierwszą próbą odróżnienia w geografii problematyki poszczególnych obszarów od zagadnień traktujących o zjawiskach i procesach dotyczących Ziemi. Za sprawą Vareniusa (XVII w.) i klasyków geografii naukowej, zwłaszcza Rittera, który w swoim epokowym dziele *Erdkunde* zapoczątkował koncepcję badania regionów, dualizm ideowy geografii przetrwał do dzisiaj w jej podziale na geografie ogólną (powszechną) i geografie szczegółową. Wacław Nałkowski podaje następujące rozróżnienie geografii ogólnej od szczegółowej „W geografii ogólnej rozpatrujemy zjawiska ziemskie, dzieląc je na kategorie (grupy) bądź według ich podobieństwa zewnętrznego (...) – bądź według ich podobieństwa wewnętrznego – pokrewieństwa, genezy (pochodzenia) (...) Następnie rozpatrujemy każdą taką kategorię w jej występowaniu, rozkładzie na całej ziemi.

W geografii zaś szczegółowej dzielimy ziemię na pewne naturalne obszary-kraje, krainy, to jest pewne indywidualności geograficzne, które posiadają pewne charakterystyczne cechy, różniące je od obszarów sąsiednich” (za Nowakowskim, 1934, s.94).

Geografia szczegółowa – odnosząca się do fragmentów ziemi – regionów, przeistoczyła się w geografie regionalną, dla której, wydawałoby się oczywistym przedmiotem badania są te, jak mówił Nałkowski „(...) naturalne obszary-kraje, krainy (...) indywidualności geograficzne (...)”.

Znaczenie geografii regionalnej wynika zatem z tego niepodważalnego faktu, że stanowiła ona jedną z dwóch podstawowych idei geografii jako dziedziny wiedzy o zróżnicowaniu przestrzennym Ziemi. Idea ta decydowała o tym, że geografia jako całość była i jest postrzegana przede wszystkim jako nauka dostarczająca zintegrowanej wiedzy o różnych obszarach Ziemi, na tym polega jej społeczna atrakcyjność oraz odmienność od nauk szczegółowych, dzielących świat według rzeczy, zjawisk i procesów. Tę funkcję naukową i społeczną spełniała zawsze geografia regionalna. Ponadto koncepcja regionalna była i jest bardzo ważnym nurtem myślowym w geografii, przyczyniając się do budowania jej podstaw teoretycznych i metodologicznych.

II. Podstawowym problemem geografii regionalnej polega na tym, że geografowie sami nie mają ustalonego poglądu na to, czym są lub mają być te „naturalne obszary-kraje, (...) indywidualności geograficzne”,

oraz jak je wyznaczyć lub odkryć, czyli co jest „twardym” przedmiotem badań geografii regionalnej.

Ritteriańska koncepcja badania regionów stworzyła w geografii fundamentalną dla jej rozwoju kategorię pojęciową region, zapoczątkowując wielką dyskusję o jej naukowym sensie, która trwa do dziś. Dyskusja ta dotyczy przede wszystkim ontologicznej i epistemologicznej istoty regionu geograficznego oraz jego roli w syntezie geograficznej.

Byłoby niemożliwe i niecelowe wyczerpujące referowanie bardzo obszernej i trwającej co najmniej od stu lat dyskusji na ten temat. Przedmiotowy charakter tego pojęcia dla geografii regionalnej, wymaga jednak skonstatować głównych problemów i dylematów kwestii regionu w geografii.

1) Pierwszy problem tkwi w zasadniczych rozbieżnościach filozoficznych co do istoty regionu geograficznego, który traktowany jest dualnie jako:

a) byt istniejący obiektywnie, przedmiot odkrycia geograficznego (Dumoulin, 1980), w tym znaczeniu region jest kategorią ontologiczną, jakimś układem regionalnym, obiektywnie istniejącym systemem regionów (Rykiel, 2001). Region jest więc czymś realnym, co może być z jednej strony odkryte, z drugiej może być przedmiotem badania samo w sobie, jak i w kontekście innych podobnych jemu bytów lub też szerzej w środowisku jego istnienia. W tym znaczeniu regionu geografia regionalna zajmuje się metodami odkrywania regionów, ich przestrzennych kontekstów oraz badaniem wewnątrz regionów – struktur, indywidualności, itp.

b) byt intelektualny – stworzony dla jakiś celów analitycznych fragment przestrzeni, który ułatwia poznanie rzeczywistości geograficznej jej opis. Może być zatem konstruowany przez geografów, w zależności od potrzeb np. badania (poznania), opisywania i porządkowania (np. w celach edukacyjnych), czy też optymalizacji działań (cel użytkowy). W tym przypadku geografia regionalna może badać fragment przestrzeni zdefiniowany przez badacza określonymi granicami, wynikającymi z przyjętych założeń, lub też badać te fragmenty przestrzeni, które stanowią efekt istniejących już i utrwalonych (w czasie i świadomości społecznej) podziałów przestrzeni na mniejsze fragmenty (np. podziały polityczne, naturalne – kontynenty, wyspy, morza itp.).

2) Drugi problem dotyczy statusu człowieka w geografii regionalnej, ściślej rzecz biorąc, jego roli i znaczenia w konstytucji regionu jako przedmiotu badania geografii regionalnej. Problem ten jest bardziej złożony i trudno go tutaj szerzej rozwijać, bowiem stanowi on integralną część szerszych rozważań na temat człowieka w badaniach geograficznych. Problemowi temu była poświęcona w 2005 r. konferencja w Łodzi z cyklu Podstawowe idee i koncepcje w geografii, a jej pokło-

siem jest książka pt. Człowiek w badaniach geograficznych (2006). Ograniczę się tutaj do stwierdzenia, że w geografii regionalnej obszar – część przestrzeni geograficznej (region, miejsce), rozpatrywany jest z dwóch różnych punktów widzenia, które odzwierciedlają przyrodniczo-humanistyczną dwoistość natury geografii. Geografia społeczno-ekonomiczna, stojąc na gruncie antropocentryzmu, stawia w punkcie centralnym człowieka i jego działalność. Przy czym status człowieka wyrażany akceptowanym modelem nie był statyczny i zmieniał się wraz z rozwojem wiedzy ogólnej i geograficznej. Różne wzorce interpretacyjne człowieka w geografii określały charakter jego relacji ze środowiskiem (elementami swoistymi i nieswoistymi środowiska), konstytuując w ten sposób zmieniający się sens: obszaru fizycznego, regionu, miejsca czy też systemu.

Geografia fizyczna interpretuje natomiast obszar jako jednoznaczną części przestrzeni fizycznej, stworzoną przez siły przyrody, z uwzględnieniem człowieka jako jej integralnego elementu. Kładzie ona szczególny nacisk na pochodzenie i strukturyzację zjawisk przyrodniczych oraz łączących je relacji, które stanowią podstawę do wyróżniania możliwie jednorodnych obszarów (nazywanych regionami geograficznymi) oraz ich klasyfikację i typologię.

Różny status człowieka, jego miejsce w badaniach fizycznogeograficznych i społeczno-ekonomicznych warunkuje odmiennosc poglądów na to, czym jest region w geografii oraz jaka jest jego identyfikacja przestrzenna. To odmiennie podejścia do obszarów badanych – części przestrzeni geograficznej, różny teoretycznie i metodologicznie punkt widzenia tego samego przedmiotu, odsłaniają inne treści tej samej rzeczywistości, które tylko w pewnym stopniu się dopełniają.

3) Trzeci problem ściśle wiąże się z poprzednim, bowiem dotyczy regionu jako kategorii przestrzennej. Bez względu na to, czy region traktujemy jako byt istniejący obiektywnie czy też jest on tworem intelektualny, zasadne jest pytanie o rodzaj, charakter przestrzeni, do której kategoria ta zostaje odniesiona. Geografowie mówiąc region myślą często o różnych jego treściach, które wynikają z tego, jakich przestrzeni jest on częścią. Kostrowicki (1997) wyróżnia dla potrzeb geografii trzy typy przestrzeni: czystą, matematyczną i rzeczywistą, w tym obiektywistyczną lub subiektywistyczną, Lisowski (2003) w geografii człowieka wydziela cztery podstawowe typy przestrzeni: fizyczną, ekologiczną, kulturową i społeczną, z kolei Chojnicki (1999) pisze o dwóch zasadniczych typach przestrzeni w geografii społeczno-ekonomicznej: realnej i formalnej. Przestrzeń realną dzieli na fizyczną i niefizyczną, a tę na fenomenalną (percepcyjną i egzystencjalną) oraz ustrukturyzowaną.

Geograficzny status przestrzeni regionu jest zasadniczo różnie rozumiany i przyjmowany w geografii fizycznej oraz społeczno-ekonomicznej,

w której dodatkowo jest on także niejednoznaczny. W ujęciu klasycznym i naturalistycznym jest on fragmentem jedynie przestrzeni fizycznej, stąd też wyznaczenie precyzyjnych granic stanowiło jeden z głównych problemów badawczych geografii regionalnej. Dla odmiany w tzw. nowej geografii regionalnej i geografii społecznej, problem przestrzeni jest wieloaspektowy, poprzez odnoszenie jej do świata człowieka (społecznego), który jest jej wytwórcą. W tym ujęciu nacisk zostaje położony na mechanizmy tworzenia społecznej przestrzeni regionalnej, a nie na jej granice, które są rozmyte (strefowe) i zmienne.

4) Czwarty problem dotyczy regionu jako kategorii syntetyzującej przestrzeń geograficzną, który wynika z podstawowych różnic w artykulacji istoty regionu przez geografie fizyczną i geografie społeczno-ekonomiczną. Według Rykła (2004) pierwszą i zasadniczą jest różnica koncepcyjna między regionem fizycznogeograficznym a regionem społeczno-ekonomicznym. Pierwszy opiera się na koncepcji podobieństwa tworzących go obszarów pod względem ich budowy (podobieństwie strukturalnym), natomiast region społeczno-gospodarczy na koncepcji pewnej jedności funkcjonalnej obszarów oraz terytorialnej tożsamości jego mieszkańców. Ta podstawowa różnica implikuje to, że:

a) region fizyczny jest obszarem jednolitym, natomiast społeczno-ekonomiczny regionem węzłowym; u podstaw wydzielenia tego pierwszego leży daleko idące podobieństwo genetyczno-fizjonomiczne, manifestujące się często wizualnym podobieństwem krajobrazów, natomiast podstawą istnienia regionu społeczno-ekonomicznego jest spójność obszaru określona funkcjonalnie i mentalnie, a jego wizualne podobieństwo sprawą drugorzędną,

b) region społeczno-ekonomiczny jest wytworem społecznym, dynamicznym, może pojawiać się i znikać w czasie historycznym, podczas gdy region fizyczny istniał zawsze, nie zależnie od istnienia człowieka, jest inercyjny, a jego zmiana zachodzi w innym czasie –geologicznym,

c) regiony fizycznogeograficzne są ciągłe przestrzennie, rozłączne i wyczerpują powierzchnię Ziemi oraz nie są merytorycznie związane z podziałami polityczno-administracyjnymi, regiony społeczno-ekonomiczne z kolei nie wykazują tych cech, natomiast w swoim procesie rozwoju uzależniają się od przestrzennych struktur polityczno-administracyjnych (Rykiel, 2004).

Istniejące różnice sprawiają, że fizycznogeograficzne podziały regionalne nie pokrywają się ze społeczno-ekonomicznymi, co daje dwa obrazy struktury regionalnej przestrzeni geograficznej, których synteza na obecnym etapie rozwoju geografii wydaje się niemożliwa.

III. Przyczyną zahamowania rozwoju i pewnej stagnacji teoretyczno-metodologicznej geografii regionalnej oraz odejścia wielu geografów od jej przewodniej idei są trudności z konceptualizacją pojęcia region w geografii.

Główny problem sprowadza się do przedmiotowego definiowania geografii regionalnej. Jest on analogiczny do nieudanych prób przedmiotowego definiowania geografii jako nauki na gruncie kontrowersyjnego pojęcia *środowisko geograficzne*. Skutkiem tych niepowodzeń było poszukiwanie tożsamości naukowej geografii najpierw na gruncie epistemologicznym – geograficzne podejście – utożsamiane z podejściem przestrzennym, geografia jako nauka o zróżnicowaniu przestrzennym, co praktycznie stawia znak równości między geografią a geografią regionalną, później natomiast na powrocie do konceptualizacji przedmiotowej, ale już w obrębie poszczególnych nauk geograficznych.

W geografii regionalnej niejasności pojęcia region – różna jego identyfikacja w znaczeniu ontologicznym i teoriopoznawczym sprawia, że przedmiot badań geografii regionalnej jest nieostry i kontrowersyjny, a zatem wszelkie jego badania utrudnione.

Konsekwencją tego stanu rzeczy było:

1. Skupienie całego niemal wysiłku intelektualnego badaczy na problemie delimitacji regionów, zwłaszcza na doskonaleniu metod służących temu celowi, który w swojej istocie stał się jedynie mniej lub bardziej doskonałą klasyfikacją przestrzeni fizycznej, jej porządkowaniem.

O ile w geografii fizycznej podziały te odzwierciedlają przyrodniczą indywidualność określonych obszarów i są realnie związane z fizyczną powierzchnią ziemi, przez co ich społeczna percepcja jest dość powszechna, to w geografii społeczno-ekonomicznej wynikają one z analizy wielowymiarowych przestrzeni społeczno-ekonomicznych, które odniesione do przestrzeni fizycznej są w społecznym odbiorze często czymś abstrakcyjnym i formalnym.

Wyczerpanie problematyki delimitacyjnej spowodowało wyraźny spadek zainteresowań tą dziedziną, szczególnie w geografii społeczno-ekonomicznej i ogólną marginalizację geografii regionalnej.

2. Wyróżnianiem dwóch geografii regionalnych; fizycznej i społeczno-ekonomicznej. Geografia regionalna powtórzyła dualizm ujęcia rzeczywistości geograficznej, tak charakterystyczny dla całej geografii jako nauki. Wytworzona została zatem sytuacja paradoksalna, polegająca na tym, że dziedzina, która według jej klasycznego ujęcia miała odkrywać geograficzną jedność poszczególnych obszarów, wykorzystując specjalistyczne wyniki badań geografii ogólnej i tym samym łączyć przyrodniczą i humanistyczną twarz geografii, sama przyjęła dwa oblicza.

3. Kwestionowanie podstaw naukowych geografii regionalnej i stwierdzanie, że nie jest ona nauką (podobnie jak cała geografia), co najwyżej możemy mówić o metodzie regionalnej, która de facto została sprowadzona do monograficznego opisu jakiegoś obszaru, rozumianego jako suma wiedzy na temat jego elementów składowych, lub też wyczerpu-

jącego opisu pojedynczego zjawiska w jakimś miejscu. Prowadzi to do stawiania znaku równości pomiędzy geografią regionalną a ujęciem regionalnym, rozumianym jedynie jako badanie zjawisk w pewnej skali przestrzennej nazywanej regionalną, w odróżnieniu od bardziej szczegółowych badań lokalnych oraz ujęć globalnych.

4. Próbnymi poszukiwania nowych przedmiotów badania dla geografii regionalnej, którym jest np. relacja między przyrodą a działalnością człowieka, bez konieczności uwzględniania regionu jako środka organizującego badania, wówczas efektem badań geografii regionalnej powinna być synteza relacji między przyrodą a działalnością człowieka [koncepcja taka powstała w ośrodku warszawskim w końcu lat 70. i początku 80. (Dumanowski, 1981, Kantowicz, 1988)].

5. Sprowadzenie geografii regionalnej tylko do roli pewnej wiedzy użytecznej w procesie edukacji szkolnej i akademickiej. W tym ostatnim przypadku wydaje się, że geografia regionalna wykładana jest bardziej ze względu na tradycję niż z potrzeby dostrzegania jej sensów i znaczenia w geografii (Suliborski, 1991, 2003).

IV. Istotą geografii regionalnej jest holistyczna interpretacja konkretnego obszaru, miejsca, regionu, w poszukiwaniu jego geograficznej odmienności, wypływającej z różnego typu relacji wiążących, które czynią go mniej lub bardziej spójnym.

Widzę dwie drogi restytucji geografii regionalnej; pierwsza rewolucyjna, może polegać na zmianie celów badań geografii regionalnej poprzez odejście i odrzucenie jej zasadniczych kategorii pojęciowych takich, jak region i kompleksowość oraz sformułowanie w ich miejsce nowych, które staną się odstawą do wyznaczenia innych celów i zadań, druga, która polega na modernizacji tradycyjnych celów i przedmiotu badania geografii regionalnej, przez dostosowanie jej dotychczasowych fundamentalnych pojęć do współczesnego stanu rozwoju geografii i jej osiągnięć teoretyczno-metodologicznych. Osobiście opowiadam się za taką właśnie zmianą.

Punktem wyjścia, z którego prezentuję swoje stanowisko dotyczące rekonstrukcji przedmiotu i celów geografii regionalnej, jest wyznawany przeze mnie pogląd o jedności geografii jako nauki, której specyfiką jest badanie relacji w systemie człowiek – środowisko w dwóch ujęciach: przedmiotowym i regionalnym, co już dawno znalazło swój wyraz w klasycznym podziale geografii na ogólną i szczegółową (regionalną).

Geografia ogólna bada zjawiska i procesy oraz relacje zachodzące na Ziemi w systemie człowiek – środowisko. Zajmując się poszczególnymi zjawiskami i procesami (np. wodą, powietrzem, morfologią, miastem, wsią, urbanizacją, rolnictwem itp.), bada je w różnych skalach przestrzennych (lokalnej, regionalnej i globalnej), starając się ustalić zasady i prawidłowości ich występowanie i rozwoju. Przewodnią zasadą teo-

retyczno-metodologiczną geografii ogólnej stał się redukcjonizm metodologiczny, zwłaszcza w geografii fizycznej, szczególnie silnie manifestujący się w ideologii scjentystycznej (skrajnym pozytywizmie).

Istota geografii regionalnej tkwi w odkrywaniu pewnej indywidualności i odrębności jednych obszarów wobec innych, która stanowi efekt różnorodności zjawisk występujących na Ziemi. Poszukuje ona podstaw odmienności obszarów, która wynika z samej ich treści przyrodniczej i społecznej, a także z relacji występujących między elementami tworzącymi te treści. Geografia regionalna bada przestrzeń rzeczywistą (Kostrowicki) lub realną (Chojnicki) w przedmiotowych kategoriach tej rzeczywistości, którymi są: obszar, region, struktura, system. Wyróżnikiem geografii regionalnej jest kompleksowe badanie tych wyodrębnionych obszarów przestrzeni geograficznej tak, jak gdyby stanowiły one pewne całości. Przestrzeń geograficzną traktuję za Kostrowickim (1997) jako syntezę przestrzeni rzeczywistej (ziemskiej) w zarówno w ujęciu obiektywistycznym, jak i subiektywistycznym.

Z uwagi na niemożność odkrycia regionów kompleksowych, które można by nazwać geograficznymi, wydaje się, że należy pojęcie to traktować jedynie jako składnik myślenia abstrakcyjnego, tzn. formę odzwierciedlenia w świadomości ludzkiej obrazu cech i stosunków pomiędzy przedmiotami i zjawiskami rzeczywistymi (Olechnicki, Załecki, 1997) odnoszącą się do obszaru wykazującego pewien specyficzny stan mniejszego lub większego poziomu spójności wewnętrznej, która czyni z niego określoną całość. Poziom tej spójności wynika z relacji dopasowania się elementów tego obszaru i człowieka (ludzi), także pod wpływem działalności i zachowań społecznych. To dopasowanie i spójność obszaru czyni z niego jedność, mimo różnorodności jego wewnętrznych treści, oraz daje podstawę do określania go pojęciem region. W ten sposób, zgodnie z twierdzeniem Chojnickiego (1999), pojęcie regionu będzie wyznaczać nie pole badawcze geografii, ale „(...) pewne perspektywy badawcze, które organizują różne jego warianty i próbują wyjaśnić charakter i zakres prowadzonych badań” (s. 19).

W świetle powyższych stwierdzeń celem ogólnym badań geografii regionalnej byłoby ustalenie (odkrycie) spójności obszaru (jedności otaczającej nas rzeczywistości), w całej jego wewnętrznej różnorodności, przez wykazanie roli i znaczenia budujących go głównych elementów oraz ich funkcji w kreowaniu różnych relacji systemu człowiek – środowisko, określenie charakteru tych relacji (jakościowego i ilościowego) i znaczenia w tworzeniu jedności badanego obszaru, jego indywidualności i specyfiki. Prowadzi to do syntezy przestrzeni rzeczywistej (ziemskiej) w zarówno w ujęciu obiektywistycznym, jak i subiektywistycznym w przedmiotowych kategoriach tej rzeczywistości, której efektem jest identyfikacja charakteru przestrzeni geograficznej (typ, rodzaj).

Przedmiotem badań geografii szczegółowej (regionalnej) są relacje w systemie człowiek-środowisko, występujące w konkretnym obszarze, stanowiącym część przestrzeni geograficznej określaną pojęcie region lub miejsce. W odróżnieniu od geografii ogólnej naczelną zasadą teoretyczno-metodologiczną geografii regionalnej jest holizm, zakładający badanie określonych całości w ich wewnętrznych uwarunkowaniach i zróżnicowaniu. Stanowisko takie wymaga badań komplementarnych i kompleksowych, które z jednej strony odwołują się do metodologii systemowej, z drugiej do metodologii humanistycznej (geografii humanistycznej).

Badania takie mogą prowadzić do odkrycia regionów geograficznych, to jest takich obszarów, w których poziom spójności, określony relacjami człowiek-środowisko, jest dostatecznie wysoki.

Sądzę, że w obecnym stanie rozwoju geografii regionalnej sformułowane cele geografii regionalnej można realizować w drodze weryfikacji teoretycznych założeń koncepcji regionu jako terytorialnego systemu społecznego, określanej także jako realistyczna koncepcja regionu Chojnickiego (1989, 1996).

Należy z pewnym żalem stwierdzić, że opublikowana w 1996 r. koncepcja nie stała się przedmiotem szerszej dyskusji naukowej oraz upowszechnionych prób jej empirycznej weryfikacji.

LITERATURA

- Chojnicki Z., 1989, *Koncepcja terytorialnego systemu społecznego*, Przegląd Geograficzny, 3.
- Chojnicki Z., 1996, *Region w ujęciu geograficzno-systemowym*, [w:] T. Czyż (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chojnicki Z., 1997, *Region jako terytorialny system społeczny*, [w:] A. Kukliński (red.), *Problematyka przestrzeni europejskiej*, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1999, *Podstawowe problemy filozoficzne i metodologiczne przestrzeni i czasu*, [w:] Z. Chojnicki, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Czyż T., 1971, *Zastosowanie metody analizy czynnikowej do badania ekonomicznej struktury regionalnej Polski*, Prace Geograficzne, 92, PAN, Instytut Geografii.
- Domański R., 1969, *Przyczynek do syntezy regionów powierzchniowych i węzłowych*, Przegląd Geograficzny, 41.
- Dumanowski B., 1981, *Geografia regionalna jako dyscyplina badawcza*, Przegląd Geograficzny, LIII, 1.
- Dumolard P., 1980, *Le concept de la region: ambiguities, paradoxes ou contradictions?*, Reims Travaux de l'Institut de Géographie, 41/42.

- Dziewoński K., 1960, *Dyskusja w sprawie „regionów geograficznych Polski” M. Janiszewskiego*, Przegląd Geograficzny, 33.
- Janiszewski M., 1959, *Regiony geograficzne Polski*, PZWS, Warszawa.
- Kantowicz E., 1988, *Dlaczego region nie musi być przedmiotem badań i nauczania geografii regionalnej*, Prace Geograficzne XII, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, 124. Wyd. Naukowe WSP, Kraków.
- Kiełczewska-Zalewska M., 1979, *Rozwój geografii a koncepcja podziału Polski na regiony geograficzne*, Geografia w Szkole, 32.
- Kantowicz E., Skotnicki M., 1983, *Główne problemy i tendencje w geografii regionalnej*, Ogólnopolska Konferencja Geograficzna „Podstawowe problemy metodologiczne rozwoju polskiej geografii” Rydzyna (powielony).
- Kondracki J., 1967, *Podstawy regionalizacji fizycznogeograficznej*, PWN, Warszawa.
- Kostrowicki A. S., 1997, *Przestrzeń – jej istota i zróżnicowanie*, [w:] *Rzeki*, t. 6.
- Koter M., Suliborski A., 1994, *Region and regionalism a political-geographical approach* [w:] *Inner Divisions Region And Regionalism Studies*, Governmental Research Institute Silesian Institute in Opole, Łódź–Opole.
- Lencewicz S., 1958, *Regiony geograficzne*, Przegląd Geograficzny, 30.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcja przestrzeni w geografii człowieka*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Lisowski A., 2005, *Geografia jako nauka chorologiczna*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Podstawowe idee i koncepcje geografii*, t. I, *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie*, ŁTN, Łódź.
- Łoboda J., 1978, *Region jako system: próba określenia funkcji odległości i czasu*, Przegląd Geograficzny, 50.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2006, *Podstawowe idee i koncepcje geografii*, t. 2., *Człowiek w badaniach geograficznych*, WSG, Bydgoszcz.
- Nowakowski S., 1934, *Geografia jako nauka*, Poznań.
- Olechnicki K., Zalecki P., 1997, *Słownik Socjologiczny*, Graffiti.
- Runge J., *Region jako pojęcie geograficzne*, [w:] T. Michalski (red.), *Region i edukacja regionalna – zarys problematyki*, Wyd. Bernardinum, Pelplin.
- Rykiel Z., 1991, *Rozwój regionów stykowych w teorii i badaniach empirycznych*, Ossolineum, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Wrocław, Prace habilitacyjne.
- Rykiel Z., 2001, *Krytyka teorii regionu społeczno-ekonomicznego*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Rykiel Z., 2004, *Region a chaos percepcyjny*, [w:] T. Michalski (red.), *Region i edukacja regionalna – zarys problematyki*, Wyd. Bernardinum, Pelplin.
- Suliborski A., 1991, *Istota i funkcja geografii a system edukacji*, Geografia w Szkole, nr 5.
- Suliborski A., 2003, *Region w syntezie i edukacji geograficznej*, [w:] E. Orłowska, J. Klimentowski (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych*, Studia

teoretyczne i regionalne PTG, Oddział Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Wilczyński W., 1988, *Geografia regionalna jako przedmiot nauczania i jako dyscyplina badawcza*, Prace Geograficzne XII, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, 124, s. 21-31.

Wróbel A., 1967, *Pojęcie regionu a metoda regionalna*, Przegląd Geograficzny, 39.